

Sociale cohesie en cultuureducatie

Verslag debat dinsdag 19 juni 2001

Inhoud

Sociale cohesie en cultuureducatie – <i>Opening door Piet Hagnaars</i>	4
Regisseurs van cohesie – <i>Lezing door Christian Bröer</i>	6
Terugblik: lessen uit het verleden – <i>Lezing door Max van der Kamp</i>	11
Verslag paneldiscussie – <i>Sociale cohesie blijkt mooi bijeffect, maar geen doel van cultuureducatie</i>	15

Sociale cohesie en cultuureducatie

*Opening door Piet Hageaars**

Het wordt een interessant debat vandaag. Al bij binnenkomst in Theater Kikker merkte ik dat iedereen zindert van verlangen om de discussie te openen over 'sociale cohesie en cultuureducatie'. Dáár gaat het immers vandaag om en dáár bent u voor naar Utrecht gekomen. Dáár heeft u vandaag uw afspraken voor afgezegd en dit debat met stip in uw agenda vastgelegd.

Onafhankelijk intermediair

Cultuurnetwerk Nederland is sinds 1 januari van dit jaar het landelijk expertisecentrum voor cultuureducatie. Het opereert als *onafhankelijk intermediair* tussen belangstellenden en belanghebbenden uit het onderwijs, het culturele veld en het openbaar bestuur. Praktijkervaring en theorievorming op het brede terrein van de cultuureducatie worden verzameld, gedocumenteerd, geanalyseerd, toegankelijk en toepasbaar gemaakt en verspreid. Producten van Cultuurnetwerk Nederland zijn informatie en documentatie, consult en advies én onderzoek. Het kenniscentrum verricht zijn werkzaamheden zowel als publieke taak als in opdracht. Werk in opdracht wordt uitgevoerd voor de rijksoverheid, gemeenten, provincies, het onderwijs waaronder het kunstvakonderwijs, het sociaal-cultureel werk en educatieve uitgeverij.

In het debat van vandaag - over sociale cohesie en cultuureducatie - brengen we theorie en praktijk bij elkaar om de achtergronden te verkennen, op de praktijk van alledag te reflecteren en een mogelijke aanpak aan u te ontlocken.

Goed noch slecht

In *Het onderbroken ritme* zegt Kees Schuyt: 'Sociale cohesie is goed noch slecht. Het gaat om het subtiele en stabiele evenwicht tussen twee grondimpulsen. De samenleving is goed ingericht, indien ze mensen voldoende mogelijkheden biedt elkaar te ontmoeten en tegelijk voldoende mogelijkheden geeft elkaar te ontlopen. Als men te veel en te vaak alleen is of alleen gelaten wordt, wordt men angstig; als men te dicht op elkaars huid zit, krijgt men het benauwd. Een samenleving blijft in open evenwicht min of meer bij elkaar. De bedreigingen van cohesie komen voort uit ofwel ongeremde vrijheid en losheid van individuele leden ofwel uit een te sterke binding, waarbij anderen worden uitgesloten.'

Uit een toenemend gevoel van sociaal onbehagen komt dit onderwerp steeds meer in de schijnwerpers te staan. Een sociaal onbehagen dat op alle mogelijke manieren gevoed wordt: zoals door rellen in 's-Hertogenbosch na het neerschieten door een agent van een voetbalsupporter; zoals door een zeer recent uit de hand gelopen verbroederingsfeest in een oudere woonwijk in Tilburg waar autochtone en allochtone bewoners plotseling tegenover elkaar komen staan; door voortdurende problemen in de grote steden waar jongeren van verschillende culturele herkomst elkaars cultuur betwisten en waar jeugdcriminaliteit en gewelddadigheid in toenemende mate zorgen baren, maar ook door het gedrag van twaalf-, dertienjarige jongens in Groningen die openlijk en zonder veinzen voor de tv-camera met een armgebaar de nazi-groet brengen aan nog niet toegelaten vreemdelingen van een asielzoekerscentrum.

Terugkerende panacees

Criminaliteit, onveiligheid, cynisme, onverschilligheid en onmiddellijke behoeftebevredestiging baren beleidsmakers grote zorgen. Velen verwachten dat sociale cohesie deze verschijnselen kan tegengaan.

* Piet Hageaars is directeur van Cultuurnetwerk Nederland.

Om die reden wil de rijksoverheid de interne binding of sociale cohesie in de maatschappij bevorderen. En zoals gebruikelijk zoekt de overheid instrumenten om de wonden van de ontredde cohesie te helen. Het zijn de steeds terugkerende panacees die dan worden ingezet en die voor de oplossing moeten zorgen zoals het onderwijs en het sociaal-cultureel werk. Maar de opdracht de sociale cohesie te versterken wordt niet alleen aan deze wondermiddelen gegeven, maar ook de cultuureducatie wordt als instrument genoemd.

De staatssecretaris voor cultuur van het ministerie van OCenW stelt in zijn nota *Ruim baan voor Culturele Diversiteit* dat cultuur in meer specifieke zin - en de staatssecretaris bedoelt dan cultuuruitingen - bij uitstek het terrein is waar conflicten tussen culturen op vreedzame wijze kunnen worden uitgevochten. [...] In dit opzicht zijn kunsten en erfgoed niet hét bindmiddel van de samenleving, maar de katalysator van ongewapende confrontaties tussen veel verschillende culturele opvattingen en waarden: tussen bijvoorbeeld amateurs en professionals, jonge en oude kunstenaars, allochtone en autochtone kunstenaars, pop en klassiek, beeldende kunstenaars en museumconservatoren [...]. Dergelijke confrontaties zijn essentieel voor de dynamiek in de cultuur, voor betrokkenheid van het publiek, voor ontwikkeling van kwaliteit en kwaliteitsbesef en voor grotere maatschappelijke doorwerking van het beste dat kunsten en erfgoed te bieden hebben. [...] Het gaat niet alleen over het *wat* maar ook steeds voor *wie*.

De vraag *wát* en *hóe* en voor *wie* cultuureducatie, al dan niet in samenwerking met het onderwijs en het sociaal-cultureel werk, kan bijdragen aan het realiseren van dit 'goede noch slechte streven' staat centraal in dit door Cultuurnetwerk Nederland georganiseerde debat.

Introductie

Zoals in het programma is vermeld gaat aan het debat een introductie vooraf op het begrip sociale cohesie. Wij hebben drs. Christian Bröer, docent sociologie aan de Universiteit van Amsterdam, gevraagd in te gaan op kwesties als: Wat houdt sociale cohesie in? Wat zijn maatschappelijke motieven om de sociale cohesie te willen versterken? Welke instrumenten zijn daarvoor geschikt? Wat kunnen culturele activiteiten er aan bijdragen?

Prof. dr. Max van der Kamp, hoogleraar Andragogie aan de Universiteit van Groningen en onderzoeksdirecteur pedagogiek en onderwijskunde, geeft ons een terugblik op de jaren zeventig waarin de kunstzinnige vorming óók een maatschappelijke taak had en het sociaal-cultureel werk ondersteunde. Hij zal ons duidelijk moeten maken of de geschiedenis ons op dit punt iets leert.

Joke Huisman treedt vanmiddag op als gespreksleider van het debat. In het verleden werkte Joke als journaliste voor diverse bladen, waaronder *NRC Handelsblad*. Zij combineerde haar journalistieke vermogen met strategische communicatiefuncties bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, het ministerie van OCenW, de Emancipatieraad en de Unie van Waterschappen.

Ik introduceer Joke Huisman nu ook al omdat zij Christian Bröer - na zijn introductie - en Max van der Kamp - na zijn terugblik - enkele vragen zal stellen. Vanmiddag zal Joke de deelnemers aan het debat aan u voorstellen, maar ik laat niet na ze nu alvast te noemen.

De deelnemers zijn John Duivesteijn, directeur van het Volksbuurtmuseum in Den Haag; Alice Ehrens, account medewerker van het jongerenteam van het Utrechts Centrum voor de Kunsten vervangt Henk Poortvliet, die wegens ziekte helaas niet aanwezig kon zijn; Ferry Rigault, consultant Kunst en Cultuur, stichting PJ Partners; Marlies Romeijnders, beleidsmedewerker cultuur en sociaal beleid van de gemeente Zaanstad; Annemarie Schipper, hoofd bureau cultuur van de provincie Groningen en Paul Vlaar, medewerker van het Centrum voor professionaliseringsvragen van het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn.

Regisseurs van cohesie

Lezing door Christian Bröer

Wat brengt mensen bijeen en wat houdt hen bij elkaar? Hoe ontstaat cohesie en hoe blijft zij in stand? Deze vragen zal ik straks proberen te beantwoorden. Daarbij maak ik gebruik van een onderzoek waaraan ik in opdracht van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, de NWO, heb meegewerkt. Om te beginnen laat ik zien hoe u en ik vandaag hier bij elkaar zijn gekomen. Of - anders gezegd - hoe het begrip cohesie vanuit de coulissen naar de voorgrond is gekomen. Om hierop antwoord te geven ga ik ongeveer tien jaar terug in de tijd. Ik zal beschrijven door wie, wanneer, in welke betekenis en met welke bedoeling het begrip cohesie verspreid is geraakt in de politieke arena van Nederland. Het zal blijken dat onder anderen Bram Peper, Hedy d'Ancona en Kees Schuyt daarin een rol hebben gespeeld.

Sociale vernieuwing

Na de jaren zeventig, die in hoge mate bepaald werden door sociaal-democratische onderwerpen, voerde liberaal denken de boventoon in de jaren tachtig. Met het aantreden van de regering-Lubbers III, ofwel Lubbers-Kok, in 1989 werd het accent op economisch herstel niet losgelaten, maar aangevuld met sociale vernieuwing. Het ministerie van WVC kwam onder leiding van Hedy d'Ancona (PvdA) en er werd versterkt gezocht naar mogelijkheden om 'sociaal beleid' een meer prominente plaats te geven. De aandacht voor welzijnsbeleid, duidelijk aanwezig in de jaren zeventig, was in de jaren tachtig samen met de PvdA naar de achtergrond verschoven. Welzijnsbeleid had een negatief imago gekregen als geldverslindend en ineffectief sociaal-democratisch speeltje. Er werd bezuinigd en gedecentraliseerd.

De beleidsbrief 'Welzijnsbeleid in de jaren negentig: samen werken langs nieuwe wegen' (1991) interpreteerde het regeerakkoord en de nota *Sociale vernieuwing* als opdracht om 'een nieuw evenwicht in de verhouding tussen economische rationaliteit en sociale betrokkenheid' te vinden. In deze en de volgende beleidsbrief was cohesie nog niet letterlijk aan de orde, maar werden wel onderwerpen behandeld die volgens de betrokken ambtenaren van belang waren toen cohesie als overkoepelend begrip werd gekozen.

In 1993 werd bij WVC de notitie *Sociale stabiliteit en strategisch beleid* geschreven. De notitie diende als aanleiding voor een strategiebespreking met minister d'Ancona en enkele ambtenaren over het welzijnsbeleid. Tijdens deze bijeenkomst - medio 1993 - werd geopperd om het begrip 'sociale cohesie' voorop te stellen. Sociale stabiliteit werd als een conservatief begrip gezien, cohesie daarentegen ervoer men als een redelijk neutraal en niet gedefinieerd begrip. Juist die openheid maakte het mogelijk dat iedereen vóór cohesie was en er een eigen invulling aan kon geven. Cohesie kon stabiliteit, maar ook solidariteit betekenen.

Doel van welzijnsbeleid

In 1993 werd dus binnen WVC/VWS een bewuste poging ondernomen om sociale cohesie als doel van welzijnsbeleid naar voren te schuiven. Welzijn wilde zich wat minder openlijk richten op probleemgroepen en daarvoor in de plaats de bijdrage aan de hele samenleving benadrukken. Met behulp van het begrip cohesie probeerde men de ruimte voor sociaal beleid op te rekken. De *Welzijnsnota* van 1994 opende dan ook met tal van formuleringen rondom 'sociale samenhang' en 'sociaal cement'.

Op verzoek van d'Ancona werd in dezelfde tijd eens per maand informeel gesproken met Bram Peper (toenmalig burgemeester van Rotterdam), Kees Schuyt (hoogleraar sociologie) en Rein Zunderdorp

(onder andere voorzitter van de commissie sociaal en cultureel beleid, waarover later meer). Volgens een van de deelnemers deelde men in deze groep de zorg over bedreigde sociale verbanden en wilde men solidariteit weer op de agenda zetten. Of cohesie ook letterlijk aan de orde was, is onduidelijk, maar de denkrichting en de noodzaak om nieuwe begrippen te vinden waren wel aanwezig. Wie van de groep d'Ancona, Peper, Schuyt en Zunderdorp het begrip het eerst heeft gebruikt, is niet precies te achterhalen.

Troonrede

De Welzijnsnota, met daarin het begrip cohesie, verscheen in november 1994. In het volgende jaar duikt het begrip op in de troonrede. Dit is een sterke aanwijzing dat het denken in termen van cohesie tot in de hoogste politieke kringen was doorgedrongen en op brede instemming kon rekenen. Cohesie werd in de troonrede van 1995 in verband gebracht met uitsluiting, een ander begrip dat sindsdien aan de orde van de dag is. Cohesie zelf werd als onproblematisch, als vanzelfsprekend nastrevenswaardig en onmisbaar gepresenteerd.

Sinds 1995 is het begrip cohesie in bijna alle troonredes gebruikt. In de loop der jaren zijn verschillende betekenissen aan het begrip gegeven. Cohesie werd als deel van de infrastructuur gezien, naast de economie, de ruimtelijke indeling en de verdeling van kennis (1996). Vrijwilligerswerk en participatie als onderdeel van cohesie - de oorspronkelijke denkwijze van welzijn - kwam in 1997 aan bod. In 1998 werd cohesie in verband gebracht met cultuur en integratie van allochtonen en autochtonen. Ook werd cohesie gezien als buffer tegen sociale veranderingen. Gezamenlijk gevoelde normen en waarden werden in 1999 als voorwaarde voor sociale samenhang gedefinieerd. In 2000 tot slot werd cohesie alleen als wenselijk toekomstbeeld beschreven.

De verspreiding ging ook buiten de troonredes door. Na 1995 hebben verschillende wetenschappers het onderwerp opgepakt, Kees Schuyt en Jan Willem Duyvendak voorop. In de meeste gevallen deden wetenschappers dit op verzoek van politici of ambtenaren.

Regeerakkoord

In 1998 kwam het begrip uitgebreid aan de orde in de inleiding van het tweede paarse regeerakkoord. Het regeerakkoord was zeer uitgebreid en ontbeerde bevlogenheid en uitstraling. Daarom moest er aandacht besteed worden aan een wervende inleiding. Die inleiding was op verzoek van Wallage, de toenmalige fractievoorzitter van de PvdA, geschreven door Rein Zunderdorp, die ook al in het overleg met d'Ancona een rol had gespeeld. Zunderdorp kreeg de opdracht om een overkoepelend motto te zoeken en vond 'cohesie'. Het begrip overbrugde ideologische tegenstellingen. De nadruk op normen, waarden en repressie - cohesie moet immers in stand gehouden worden - kon gecombineerd worden met solidariteit. Cohesie koppelde de warmte van de binding en de aandacht voor 'het sociale'. In het eigenlijke regeerakkoord (na de inleiding) neemt cohesie een veel beperktere plaats in. Het begrip wordt her en der toegevoegd aan reeksen goede doelen en wordt genoemd bij plattelandsbeleid, integratie, onderwijs, veiligheid en cultuurbeleid.

Wetenschappers

Hoe weinig concreet het begrip cohesie was, bleek na aantreden van de ministers. Men wist niet wat men ermee moest, wat het begrip precies inhield en welke maatregelen mogelijk zouden kunnen zijn. Als eerste stap om meer inhoud aan te geven aan het begrip is verschillende wetenschappers gevraagd - professor Schnabel van het Sociaal en Cultureel Planbureau voorop - om het begrip toe te lichten. Er zijn gespreksrondes geweest en men heeft mogelijke indicatoren en beleid besproken. Een gecoördineerd of samenhangend cohesiebeleid is echter niet opgezet. Er zijn wel tientallen miljoen gulden vrijgemaakt voor wetenschappelijk onderzoek rondom cohesie. Onder meer de NWO heeft tientallen wetenschappers, onder wie ik, aan het werk gezet.

Beleidsstukken

Verder is het begrip en het streven om cohesie te bevorderen in tal van beleidsstukken terechtgekomen. Het ministerie van VWS was daar al vroeg mee bezig en OCenW heeft dit onderwerp sinds Paars II ook opgepakt. Rick van der Ploeg was ook een van de eersten die midden jaren negentig het begrip heeft gebruikt. In de stukken van OCenW is de inhoud van het begrip echter niet veel duidelijker dan bijvoorbeeld in het regeerakkoord van Paars II.

Ik vermoed dus dat een groot deel van u, net als ik, hier aanwezig is omdat het onderwerp vanuit de politieke coulissen naar het publieke debat is geschoven. Die belangstelling is mede opgewekt om eigen beleid te rechtvaardigen.

Vier typen bindingen

In het politieke veld is gekozen voor cohesie als breed begrip zonder precieze inhoud. Heel in het kort wil ik nu een poging doen om cohesie wel te omschrijven. Daarbij zie ik allerlei controversen in de sociale wetenschappen over het hoofd; ik probeer een hoofdlijn te beschrijven.

Welke krachten brengen mensen bijeen en welke krachten houden hen bij elkaar? Mensen zijn altijd op elkaar aangewezen. Mensen bestaan alleen in meervoud. Zij hebben elkaar nodig voor voedsel, voor bescherming tegen geweld, zij hebben elkaar nodig om te leren en mensen kunnen niet zonder genegenheid, warmte en liefde.

Preciezer gezegd gaat het ten eerste om *economische bindingen*. Mensen zijn van elkaar afhankelijk voor de productie en distributie van goederen. Wij zijn door arbeidsdeling aan elkaar gebonden. Niemand kan alles voor zichzelf produceren, daarvoor heeft men andere mensen nodig met wie men in ruil treedt.

Ten tweede gaat het om bescherming tegen geweld en om regulering van geweld. In elke samenleving wordt geweld op een bepaalde manier gereguleerd. In veel samenlevingen speelt de staat daarin een grote rol. De controle over geweldsmiddelen schept de mogelijkheid om mensen onder druk te zetten. We spreken hier van *politieke bindingen*.

Ten derde spelen concepten zoals (ont)hechting, solidariteit, identificatie, normen en waarden en rol. De terreinen die hiermee geassocieerd worden zijn kerken en andere intermediaire instellingen, gezin, gemeenschap of - om een begrip te introduceren dat de laatste jaren ook veel belangstelling heeft gekregen: *civil society*. Solidariteit, identificatie en de bindende kracht van normen en waarden kunnen uiteengelegd worden in twee onderdelen. Ten eerste het gevoel van verbondenheid (*affectieve bindingen*). Ten tweede de gedeelde veronderstellingen, verwachtingen, strevingen en alledaagse kennis die aan het sociale leven bijdragen (*cognitieve bindingen*). Dit mondt uit in een vierdeling die ook door de sociologen Wilterdink en Van Heerikhuizen bepleit wordt. Cohesie valt uiteen in economische, politieke, affectieve en cognitieve bindingen.

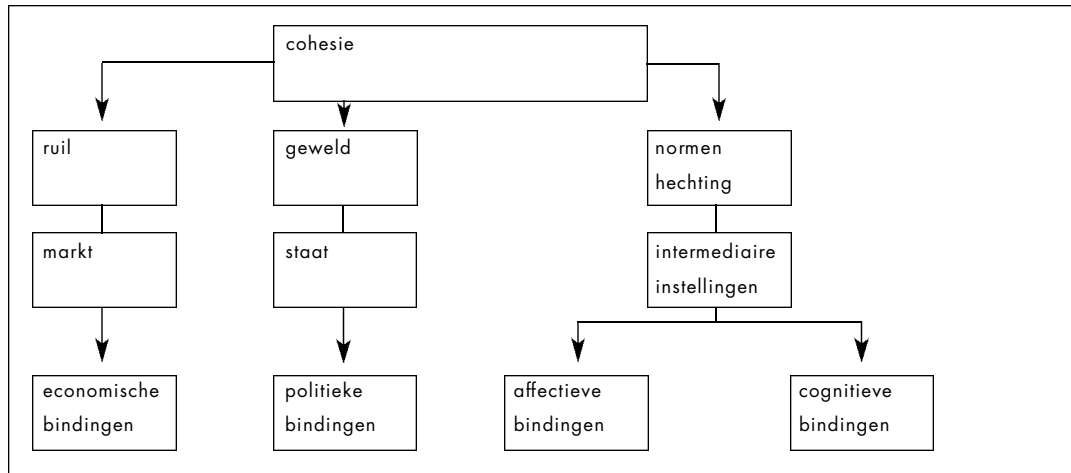
Deze vierdeling maakt duidelijk welke krachten mensen bij elkaar houden en attendeert op het verschil tussen binding en verbondenheid. Cohesie is meer dan gevoeld lidmaatschap. Men kan ook deel blijven uitmaken van een groep of sociaal verband omdat men daar baat bij heeft, omdat het lidmaatschap fysieke bescherming biedt of economisch voordeel oplevert. Ook kan men lid blijven van een groep omdat men geen alternatieven kent.

Wederzijdse afhankelijkheid

Binding komt in dit model voort uit wederzijdse afhankelijkheid. Die interdependentie is ook de basis voor machtsverschillen, dwang en conflicten. Hoe verhoudt zich dwang tot cohesie? Cohesie hoeft niet vrijwillig te zijn, men kan genoodzaakt zijn om bij elkaar te blijven of daartoe gedwongen worden.

Schema De onderdelen van het cohesievraagstuk

Na verloop van tijd kan dwang gewoon worden en kan het gevoel ontstaan dat het hoort zoals het is. De meeste Europese staten - en het bijbehorende nationale sentiment - zijn onder meer door militaire en culturele overheersing totstandgebracht. Daarbij hebben onderwijs en cultuur vaak een ondersteunende rol gespeeld. Na de militaire verovering werden taal en cultuur vanuit het centrum opgelegd aan de rest van het land. Gaandeweg is de dwang minder zichtbaar en minder nodig geworden. Wat overblijft is het gevoel deel uit te maken van een taalgemeenschap.

Dwang en cohesie kunnen dus goed samengaan. Hetzelfde geldt voor conflict en cohesie. Cohesie kan conflict teweegbrengen, bijvoorbeeld omdat verbondenheid met de ene groep veelal totstandkomt door zich tegen anderen af te zetten. Dan worden 'wij' en 'zij' onderscheiden. Conflict kan dus ontstaan door cohesie.

Groepsconflicten hoeven cohesie op een hoger niveau echter niet in de weg staan. Identificaties zijn doorgaans meervoudig en gelaagd. Vijandige Nederlandse voetbalsupporters bijvoorbeeld krijgen een wijgevoel wanneer Nederland tegen Duitsland speelt. Cohesie kan ontstaan *ondanks* conflicten. Cohesie kan zelfs bevorderd worden door conflict. Wie met elkaar in conflict is, heeft elkaar ergens voor nodig en kan elkaar niet ontwijken. Conflicten scheppen bovendien een gezamenlijk referentiekader. De nasleep van de Amerikaanse verkiezingen bijvoorbeeld verdeelde het land in twee kampen. Tegelijkertijd kende iedereen de inzet, de argumenten en de symbolen en was men in tweedracht vereend.

Zwakke bindingen

Meestal wordt bij cohesie vooral aan een sterke verbondenheid van kleine groepen gedacht. Het hier gebruikte model voor cohesie omvat echter zowel sterke als zwakke bindingen. De socioloog Granovetter wees in 1973 al op de kracht van zwakke bindingen. In veel opzichten leveren zwakke bindingen, zoals kennissen en oppervlakkige contacten, een belangrijke bijdrage aan het instandhouden van grotere verbanden. Zonder deze *weak ties* zouden groepen volledig geïsoleerd zijn. Samenhang met grotere sociale verbanden zou onmogelijk zijn. Informatie over wat zich in de ruimere sociale omgeving afspeelt zou niet toegankelijk zijn. Door de zwakke bindingen worden aldus koppelingen totstandgebracht tussen groepen.

Nederland

Laat ik het model nu toepassen op Nederland. Het ontstaan van nationale staten, waaronder Nederland, kan gezien worden in het licht van steeds verdere reikende bindingen op economisch, politiek, cognitief en affectief (of cultureel) terrein. Deze ontwikkeling, die overigens ook beschreven wordt door de Duitse socioloog Norbert Elias, duurde eeuwen en is op alle terreinen en elkaar onderling versterkend, min of meer gelijk op gegaan. De afgelopen decennia zien wij een andere ontwikkeling. Met name de economische bindingen zijn de nationale staten te boven gegroeid. De politieke bindingen zijn hierbij achter gebleven. Naties blijven de voornaamste politieke actoren, ook al doen zich veel problemen voor op bovennationaal niveau. Affectieve en cognitieve bindingen zijn zowel meer mondiaal als meer lokaal geworden. Zo zien wij bijvoorbeeld in Nederland en andere Europese landen een sterker gevoel van regionale identiteit. Op cognitief gebied kan men denken aan de wereldwijde uitwisseling van kennis via internet. Met name de nationale staat is in deze ontwikkeling verzwakt. De recente aandacht voor cohesie, vooral van nationale politici, kan in dit licht gezien worden. De sociale krachten van de afgelopen decennia zetten de staat als natie onder druk en dat voelen politici. Dat wil overigens niet zeggen dat de nationale integratie de enige en beste vorm van cohesie is.

Gezien de aard en de reikwijdte van bindingen die ertoe leiden dat mensen bij elkaar komen en bij elkaar blijven, is het haast logisch om te concluderen dat van specifieke projecten en maatregelen, bijvoorbeeld op het terrein van onderwijs en cultuur niet veel verwacht mag worden. Jan Willem Duyvendak heeft wel eens voorstellen gedaan over hoe welzijnsbeleid bij kan dragen aan cohesie. Daarvoor onderscheidt hij cohesie *binnen* groepen en cohesie *tussen* groepen. Nederland kent tal van subgroepen, onderscheiden door klasse, religie, geboorteland, cultuur of door tal van andere kenmerken. Volgens Duyvendak is de cohesie binnen groepen in Nederland - volledige afsluiting daargelaten - geen probleem. Cohesie binnen een groep is in veel gevallen onderdeel van een emancipatieproces. Samen staat men immers sterker. De vraag is volgens Duyvendak vooral hoe de contacten tussen groepen geregeld worden of, anders gezegd, welke zwakke bindingen er zijn, hoe naast het gevoel tot een specifieke groep te behoren, invulling wordt gegeven aan de verbondenheid en de bindingen met een groter geheel. Duyvendak pleit voor ontmoetingen en gezamenlijke activiteiten. Hij pleit voor haast procedurele formuleringen voor de omgang tussen groepen. Procedureel, omdat de omgang tussen groepen zo min mogelijk gevormd moet worden door specifieke normen. Waar het gaat om de procedures voor contacten tussen groepen zoals Duyvendak wenst, zijn onderwijs en cultuureducatie plekken waar dit in praktijk gebracht zou kunnen worden. Daar kunnen contacten totstandkomen, ook door groepen te bereiken die tot nu toe geen gebruik maken van cultuureducatie. Hier kunnen zwakke bindingen gelegd worden. Zoals u en ik hier bij elkaar komen, elkaar misschien in de pauze spreken en zodoende contacten aanknopen die later nog eens nuttig zouden kunnen zijn. Dit voorbeeld geeft echter ook aan hoe betrekkelijk de invloed van dergelijke ontmoetingen is.

Bezorgdheid

De angst voor het uiteenvallen van de samenleving behoort tot het repertoire van de politieke en wetenschappelijke beschouwingen. Het lijkt alsof de bezorgdheid van alle tijden is en daarom als ongegrond terzijde kan worden geschoven. Het herhaaldelijk overpeinzen en publiekelijk uiten van zorgen is echter ook een manier om gevoelens van verbondenheid te bewaren en te benadrukken. Economische en politieke processen zorgen voor de nodige dynamiek. Het samenleven gaat nog steeds in de richting van grotere en wijder vertakte afhankelijkheden. Daarnaast hebben mensen elkaar nodig voor het uiten van verbondenheid. De georganiseerde zorgen rondom cohesie zijn onderdeel van een ritueel waarin de gemeenschap bevestigd wordt. Met andere woorden, de zorgen over cohesie zijn een aanwijzing voor het bestaan van cohesie.

Terugblik: lessen uit het verleden

Lezing door Max van der Kamp

De vraagstelling van mijn presentatie is wat cultuureducatie kan betekenen en heeft betekend voor sociale cohesie. Als ik dat letterlijk neem, dan ben ik gauw klaar en kan ik nu weer gaan zitten. Het begrip is eigenlijk van de laatste tijd en bestond in het verleden niet. Dus wat dat betreft zal ik wat moeten interpreteren en wat wroeten in het verleden om te achterhalen wat achter het beleid heeft gezeten en wat de intenties waren.

De opbouw van mijn presentatie bestaat uit twee delen: een terugblik en een vooruitblik. In de terugblik ga ik verder terug dan de jaren zeventig om te proberen die in een breder perspectief te zetten: een kleine geschiedenis van de kunsteducatie. Ik put daarbij ook uit mijn lange ervaring als bestuurder van het Kunstencentrum Groningen.

Cultuureducatie in vogelvlucht

Een geschiedenis, niet de geschiedenis, van cultuureducatie in vogelvlucht. Lange halen snel thuis. Er zijn uitstekende historische overzichten: ik noem het proefschrift van Vera Asselbergs, de bundel van Westen en het boek van Jozef Vos dat vorig jaar is verschenen en waarin uitvoerig de geschiedenis van de cultuureducatie uit de doeken wordt gedaan.

Ik heb de geschiedenis verdeeld in vier perioden, onder andere aan de hand van de indeling van Vos, maar ook naar eigen inzichten.

1. Schoonheid en standbesef.
2. Kunst aan het volk (periode van de industrialisatie).
3. Het hoogtepunt - of het dieptepunt - van de geschiedenis van de cultuureducatie: de maakbare samenleving, de jaren zeventig.
4. Cultureel ondernemerschap. Die periode hebben we allemaal van nabij meegemaakt. Daarvan ook wat observaties.

Tot slot speculeer ik over de volgende jaren; wat zal ons te wachten staan?

Ik probeer enkele maatschappelijke ontwikkelingen aan te geven met een aantal sleutelwoorden.

Daarna vertel ik iets over het organisatieniveau en vervolgens ga ik naar de didactische vormgeving gedurende al die jaren. Je ziet steeds interactie tussen de verschillende niveaus. Maatschappelijke ontwikkelingen, hoe instellingen daarop reageren, op het niveau van de organisatie en wat de consequenties zijn voor het gewone didactische werk van alledag.

Tegen ruwheid en onbeschaafdheid

‘Wanneer bijvoorbeeld stukken van voorname meesters, zoo als Beethoven of anderen worden voorge dragen, en het minder beschaafde publiek is dan in de gelegenheid deze te horen, letten wij dan eens op, hoe die mensen zich rustig gedragen bij dit aanhoren, niet omdat zij dit begrijpen maar omdat zulke muziek hun vertederd. Dit werkt op hun gevoel en zoo de Regering de kermisfen wil afschaffen... het zijn de kunsten die de behulpzame hand kunnen bieden... ’

Dit is een citaat uit 1863, ik heb het ontleend aan Tibbe en ook al in mijn proefschrift aangehaald. Zit hier iets van sociale cohesie achter? Het heeft te maken met de Verlichtingsideeën in die tijd. Het Nut van het Algemeen werd toen opgericht, er werd een beschavingsoffensief ingezet. En ideeën van volksofvoeding deden de ronde. Voorzieningen waren er toen nauwelijks. Er waren geen instellingen voor kunsteducatie. Men moest een privé-leraar inhuren of men was autodidact. Er kwamen wel genootschappen, de Rederijders kwamen in die tijd op, zangscholen, collegia musica.

Het begrip cultuur is nog zeer klassegebonden. Iedere stand heeft zijn eigen cultuur, maar kunsten worden wel gezien als instrument voor verheffing.

Industrialisatie

In Groningen is Jan Evert Scholten wereldberoemd. Hij was in de negentiende eeuw een grote mecenas (rond 1880-1890). Men noemt hem nu een verlicht industrieel. Albert Jan Scholten, zijn vader, was rijk geworden in de aardappelfabriek. Jan Evert kon dankzij het vergaarde kapitaal van zijn vader goede dingen doen. Waarom is hij interessant? Hij heeft de gemeentelijke HBS opgericht in Groningen en het stadspark laten aanleggen. Maar hij heeft ook in 1892 de School voor Handenarbeid opgericht. Dat is het begin geweest van het huidige Kunstencentrum Groningen. Ik heb samen met Vera Asselbergs de geschiedenis ervan geschreven in 1992, toen het Kunstencentrum honderd jaar bestond.

Wat waren de motieven van Jan Evert Scholten? Hij wilde de kinderen van zijn arbeiders van de straat halen. Het was natuurlijk geen lolletje om daar zes dagen in de week, meer dan 60 uur tussen de aardappels te staan.

Aan het eind van de negentiende eeuw was er veel onrust onder de arbeiders, er werden helse machines ingevoerd en men was bang om zijn baan te verliezen. Scholten stichtte een school voor handenarbeid. Dat gebeurde op meerdere plaatsen in Nederland, door industriëlen. Het is een belangrijke periode geweest. Ook nu wordt weer gesproken over cultureel ondernemerschap, terwijl de start eigenlijk bij de echte verlichte ondernemers lag.

In die jaren leek een kunstencentrum op een school. Het werd simpel gehouden, het moest een beetje op een fabriek lijken, dan konden de kinderen, de jongetjes vooral, daar alvast aan te wennen. Wat gemaakt werd was heel functioneel: lampenkappen en houtwerk. Het moest nuttig zijn.

De maakbare samenleving

U herinnert zich misschien nog de regering-Den Uyl: spreiding van kennis, inkomen en macht.

Cultuurspreiding was heel belangrijk. In die tijd had cultuureducatie allengs haar weg gevonden.

Langzaam was het in de scholen geïmplementeerd. Buiten de scholen had je een variatie aan voorzieningen: muziekscholen, creativiteitscentra. De samenleving was sterk in verandering. Men wilde ook ongelijkheden veranderen.

Gelijkheid van kansen werd een politiek *issue*. Men had ook groot geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Als breekijs werd onder andere educatie gezien. Op school moest gelijkheid van kansen bevorderd worden, maar ook cultuur diende verspreid te worden. Een illustratieve nota was de discussienota *Kunstbeleid* (1972) van minister Engels van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Hij wilde ontgrenzing van de kunsten, een relatie tussen initiële en post-initiële kunstzinnige vorming, maar ook een oprekking van het cultuurbegrip. Er staat letterlijk in de nota op pagina 30: 'Kunstbeleid kan niets anders zijn dan onderdeel van een welzijnsbeleid.' Dat zou je nou niet meer mogen zeggen. In die jaren verscheen ook de permanente educatie. Dat is toch iets anders dan nu een 'leven lang leren'. De nadruk lag sterk op persoonlijke ontplooiing. Er werd niet zo gekeken naar de arbeidsmarkt; mensen moesten in vrijheid kunnen werken aan hun persoonlijke vorming. Men dacht ook: de staat kan dat sturen, dat proces van maakbaarheid regisseren. Toen dat niet zo goed leek te gaan, omdat de afstand te groot bleek tussen de nationale overheid en wat er in de regio's gebeurde, besloot men te decentraliseren. De 'knelpuntennota' werd toen geschreven. Het idee was: we kunnen die samenleving wel sturen, als het maar wat dichterbij huis gebeurt.

Verzorgingsstructuur

Op organisatieniveau zag je toen dat het aanbod werd gestuurd (van vraagsturing had men nog niet gehoord). Er ging veel geld naar nieuwe voorzieningen. En je kreeg toen ook 'negatieve professio-

nalisering': instellingen wilden groter groeien omdat ze groter wilden groeien. Er ontstond een verzorgingsstructuur voor het onderwijs. De Nederlandse Stichting voor Kunstzinnige Vorming, de NSKV, werd toen geboren. Er werden allerlei koepelorganisaties opgericht die op hun beurt die instellingen gingen ondersteunen. Dat leverde echter ook samenwerkingsproblemen op.

Er waren zoveel instituten die eigenbelang vooropstelde, dat samenwerking heel moeilijk werd en je kreeg experimenten als AKU (primair onderwijs) en SECU (secundair onderwijs) om die samenwerking structureel vorm te geven, maar dat ging heel vaak mis.

In het curriculum zag je dus veel expressie en ontplooiing. In de schoolwerkplannen kregen kunstvakken meer aandacht. Expressievakken werden zelfs examenvakken. Daar ging mijn proefschrift onder andere over.

Haarlemmerolie

Het werd niet door iedereen in dank aanvaard. Maurice Koopman werkte toen bij de NSKV. Hij verzuchtte: 'Wat moeten we er nog mee? Kunstzinnige vorming wordt steeds meer haarlemmerolie voor het menselijk onheil.' De schilder Reinier Lucassen haal ik hierbij aan: 'De educatieve medewerkers van musea zijn kunstpadvindende. In al die vrije expressie zit niks. Amateurtoneel en vingerschilderen, blokfluit spelen en volksdansen. Kortom: de spelende mens. Het zal mij allemaal een zorg zijn. In ieder geval met kunst heeft dit alles niets te maken. Het is dan ook een illusie te denken dat dergelijke activiteiten de liefde en het begrip voor de betekenis van kunsten doen toenemen.'

En onze huidige nationale dichter Komrij kon er ook wat van: 'In deze dynamische middelpunten van vorming mogen bejaarden boetsen, werklozen figuurzagen, invaliden een rollenspel spelen en slonsjes op de trekharmonica. Er wordt met handen en voeten, met knieën en ellebogen tegelijk geschilderd en arbeiders schrijven in hun vrije tijd poëzie. Leve de kunst! Maar het is niets anders welbeschouwd dan het belachelijk maken van beeldhouwers, dansers, musici, schilders en dichters.'

De weg kwijt

De kunstzinnige vorming was toch een beetje de weg kwijtgeraakt. Wat kreeg je nu? Hier waren het dus de kunstenaars die zeiden: we gaan te ver van de kunst af. En zij vonden de politici die op dat moment moesten bezuinigen aan hun zijde. Aan het eind van de jaren zeventig, begin jaren tachtig beet de kunsteducatie zichzelf in de eigen staart. Het cultuurbegrip was te veel opgerekt. En de kunsteducatie vond de kunstenaars niet aan haar zijde, maar tegenover zich, samen met de bezuinigers.

Cultureel ondernemersschap

Cultureel ondernemersschap behoort tot het jargon dat daarna in zwang raakte. Je kreeg een ontuchttering, een herbezinning. In het jargon werd er over 'kerntaken' gesproken. De overheid moet alleen die taken subsidiëren die de kern van de samenleving raken. Kunsteducatie raakte daarbij op de achtergrond. Rendementsdenken werd belangrijk. De overheid trok zich terug. Het geloof in de maakbaarheid verdween en steeds meer kwam het marktdenken daarvoor in de plaats.

Kunstspreiding werd vervangen door publieksbereik. De 'kunstzinnige burger' werd voor het eerst geïntroduceerd. Uit onderzoeken bleek dat veel mensen toch wel aan kunst deden.

Big is beautiful

Op organisatieniveau zagen we *big is beautiful*, grootschaligheid. Alle centra werden door fusie van instellingen steeds groter. Af en toe kwamen er muziekscholen bij. Multifunctionele instituten die een bemiddelingstaak kregen en ondersteuning aan de scholen moesten bieden. Het was vooral een doelmatigheidsoperatie: kwaliteitsbewaking werd ingevoerd, output-financiering. De prijzen van cursussen gingen omhoog. Veel van de oude 'doelgroepen', die in relatie tot sociale cohesie problematische groepen, raakten weer uit zicht. In de jaren zeventig werd daar het accent op gelegd in het kader van

de kunstspreading, maar langzamerhand zijn de instellingen de 'problematische groepen' verloren. Vorig jaar is er een klantenonderzoek gedaan bij het Kunstencentrum in Groningen. Men is zeer tevreden, ondanks de prijsstijgingen. Maar men wil meer van hetzelfde. De cursus is nauwelijks afgelopen of ze schrijven zich in voor de cursus van het volgend jaar. Zo is er een groep van loyale, trouwe klantencontacten die qua samenstelling echter eenzijdig is. Ik denk dat de kunstinstellingen er onvoldoende in geslaagd zijn om bepaalde groepen te bereiken en dat ze te weinig innovatief zijn geweest in de afgelopen 20 jaar.

Conclusies

- De kunsten zijn ingezet voor uiteenlopende doelen in uiteenlopende beleidscontexten.
- Opvallend is de lenigheid van de kunsten, ze werden gebruikt vanuit zeer verschillende doeleinden.
- De interactie tussen beleidsorganisatie en methodiek.
- Cultuureducatie speelt reeds, zij het een beperkte, rol in de sociale cohesie. Cursisten hebben een binding met elkaar, ze spreken met elkaar over waarden en normen en kunst. Voor een deel wordt daar al aan voldaan. Maar je kunt je ook afvragen: waar zijn de jongeren gebleven? Allochtonen zie je weinig in de kunstencentra. Ouderen hebben meer vrije tijd, maar in groten getale komen ze nog niet. Dat geldt voor meerdere groepen. Zijn we niet te eenzijdig bezig? Als we cultuureducatie willen inzetten voor sociale cohesie, en dat al doen, is dat voor een beperkte groep.

Nieuwe trendbreuk

Ik denk dat het wel eens zo zou kunnen zijn, dat je een nieuwe trendbreuk zou kunnen krijgen. Er is niet veel reden om tevreden te zijn over de afgelopen 20 jaar. De kunsteducatie was de weg kwijt aan het eind van de jaren zeventig. De laatste decennia is te weinig van de gebaande paden afgeweken. Ik denk dat dat niet meer kan, gezien wat er allemaal in de samenleving staat te gebeuren. De culturele diversiteit wordt alleen maar groter, je hebt de demografische veranderingen, de globalisering. Je ziet er ook signalen van. In de beleidsnota's wordt sociale cohesie steeds vaker expliciet genoemd. En er is zelfs een regeling om ROC's in de gelegenheid te stellen iets binnen cultuureducatie te doen aan sociale cohesie.

Ik denk dat veel docenten in de kunstencentra, en misschien geldt dat voor u ook, niet eens weten wat een ROC is, een Regionaal Opleidingencentrum. Dat is bij uitstek een educatie-instelling die in de samenleving staat en met name taken dient te verrichten voor laagopgeleide groepen.

Verdieping

De instellingen staan dus voor een opgave: enerzijds om de oude clientèle te behouden. Dat moet gebeuren, maar misschien moet daar iets van verdieping plaatsvinden. Ze moeten echter ook nieuwe groepen proberen te bereiken. Ik weet niet of dat onder de naam cultureel ondernemerschap moet gebeuren. Misschien moet die missie aangepast worden. Bovendien moet er meer variatie in producten komen. Je moet daarbij niet zozeer aan die kunsten gaan trekken, het kunstbegrip oprekken, zoals in de jaren zeventig, maar je moet het vooral zoeken in aanpassingen in de organisatie, in nieuwe werkvormen en in een andere, meer eigentijdse aanpak.

Verslag paneldiscussie

Sociale cohesie blijkt mooi bijeffect, maar geen doel van cultuureducatie

Stel je laat in een achterstandswijk een blinde muur door kinderen beschilderen, om ze van de straat te houden. Doe je dan aan cultuureducatie? En bevordert die de sociale cohesie? Kan de cultuureducatie worden ingezet als sociaal bindmiddel? Is er op dit punt sprake van een duidelijk beleid bij de overheid?

Aan het begin van het debat dat in het kader van de studiedag sociale cohesie en cultuureducatie werd gehouden, wierp gespreksleider Joke Huisman direct een aantal vragen op. Maar om te beginnen vroeg zij alle panelleden te reageren op dezelfde vraag: 'Is cultuureducatie een instrument om sociale cohesie te bevorderen?'

Vijf van de zes sprekers achter de tafel antwoordden bevestigend. Erens: 'Kunsteducatie of kunstbeleving bevestigt de eigen identiteit. Maar het gaat ook over de grens van het individu of de groep heen. In de wijk Kanaleneiland in Utrecht hebben we op dit moment een kunstproject voor alle leeftijden. De activiteiten die daar weer uit voortkomen, dragen bij aan een verbetering van het culturele klimaat en de leefbaarheid in de wijk.'

Vlaar noemde cultuureducatie één van de instrumenten die kunnen bijdragen aan sociale cohesie, naast bijvoorbeeld leefbaarheid en veiligheid. Rigault en Romeijnders waren het met hem eens, mits er niet gesproken werd over cultuureducatie, maar over cultuur in het algemeen.

Romeijnders had nog wel een voorbeeld hoe cultuureducatie een instrument kan zijn om sociale cohesie te bevorderen: 'Neem het project Fotomonument 2000. Iedereen in Nederland is daarbij uitgedaagd om tien foto's van het alledaagse leven in te leveren. De gemeente Zaanstad heeft daar een fototentoonstelling van gemaakt. De bedoeling was om zo met z'n allen bij te dragen aan ons cultureel erfgoed, door middel van kiekjes.'

Er was er slechts één panellid dat cultuureducatie niet als een instrument beschouwde om sociale cohesie te bevorderen. Duivesteijn: 'Het is wel een *manier* om culturele cohesie te bevorderen. In de negentiende en aan het begin van de twintigste eeuw waren het de Friezen en Brabanders die in de steden kwamen wonen. In de loop der jaren is in grote stadswijken een bevolking ontstaan met een eenvormige cultuur, zoals bijvoorbeeld in de Jordaan. Datzelfde proces is nu gaande met migranten.'

Panelleden

Alice Erens	accountmedewerker jongeren van het Utrechts Centrum voor de Kunsten. (Zij verving Henk Poortvliet, hoofd afdeling onderwijs van het UCK, die wegens ziekte verhinderd was.)
Marlies Romeijnders	beleidsmedewerker cultuur en sociaal beleid van de gemeente Zaanstad.
John Duivesteijn	directeur Volksbuurtmuseum in de Haagse Schilderswijk dat naast museum ook podium en productiehuis is.
Ferry Rigault	consulent kunst en cultuur van de stichting PJ Partners, provinciale steunfunctie jeugdbeleid, samenlevingsopbouw en multicultureel werk in Zuid-Holland. De enige steunfunctie in Nederland die nog een apart bureau Kunst en Cultuur heeft.
Paul Vlaar	medewerker Centrum voor professionaliseringsvragen van het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn. Het NIZW houdt zich bezig met vernieuwing, kwaliteitsverbetering en informatievoorziening van de hele zorgsector.
Marijke Schipper	hoofd bureau cultuur van de provincie Groningen.

Lastig begrip

Door de opmerking van Duivesteijn werd al direct duidelijk dat sociale cohesie een lastig begrip is. Een echte definitie kwam dan ook niet uit de verf. De sprekers konden wel iets meer zeggen over hoe zij ermee omgaan.

Voor het UCK is sociale cohesie een van de achterliggende doelstellingen bij cultuureducatie: 'We willen mensen activeren op het gebied van kunst en cultuur. Samenwerking met verschillende partners, waaronder welzijn, onderwijs, winkeliersverenigingen, bewonerscomités en politie is daarbij heel belangrijk. Sociale cohesie is daarmee een manier om ons doel te bereiken,' vertelde Erens.

Duivesteijn gaf aan dat hij vindt dat de focus moet liggen op cultureel werk en niet op sociaal-cultureel werk. 'Sociale cohesie is een vaag begrip dat niet operationeel is gemaakt. Wat doe je er dan mee? De bedoeling is dat je met mensen in contact komt die gedreven zijn. Een aantal buurthuizen zou moeten sluiten. Dat zouden cultuurhuizen moeten worden, met een samenbundeling op het gebied van kunst en cultuur in de buurt. Die vormen dan weer het voorportaal voor de kunsteducatie-instellingen.' Ab Hofstee, hoofd afdeling kunst en cultuur van de gemeente Eindhoven, had vooral moeite met de meetbaarheid van het begrip sociale cohesie. 'Iedereen roept die term maar. Maar je kunt niet meten of er sprake is van sociale cohesie. Net zoals je het effect van kunstprojecten niet kunt meten. Terwijl we gedwongen worden meetbaar te zijn.'

Rigault: 'Het effect van cultuur- of kunstprojecten kun je wel degelijk meten. Wij doen onderzoek naar de sociale effecten van een aantal projecten op jongeren. Dan heb ik het over sociale competentie. We hebben eerder ook onderzoek laten doen naar de culturele competentie.'

Culturele competentie

Of sociale cohesie iets is dat kunsteducatie-instellingen uit zichzelf al nastreven, werd door Erens van het UCK bevestigend beantwoord. Volgens haar is dat zelfs een landelijke tendens.

Schipper en de meeste andere sprekers vonden het wel belangrijk dat instellingen dat nastreven, maar het is niet het hoofddoel: 'Ik vind het belangrijk dat de culturele competentie ontwikkeld wordt. Als daaruit voortvloeit dat mensen toleranter worden, of meer respect hebben voor elkaar, zou dat heel mooi zijn. Maar het hoofddoel blijft dat iemand het leuk vindt om naar culturele activiteiten te gaan, of die nu door amateurs of professionals verzorgd worden.'

Volgens Vlaar werken kunsteducatie-instellingen niet per definitie aan sociale cohesie. 'Dat is niet hun primaire opdracht. Wel hun secundaire, maar die wordt vaak uit het oog verloren. Zowel door instellingen zelf, als door de financiers die erachter zitten. Gisteren ben ik als Arnheems inwoner naar Locus/Focus geweest. Het is bijzonder knap hoe de organisatie erin slaagt om die kunst ook voor mij als geïnteresseerde burger toegankelijk te maken. Toen ik daar rondliep, dacht ik: had het geld maar aan het sociaal-cultureel werk gegeven, dan was het veel beter besteed geweest. Je moet ze dan wel een geormerkte opdracht geven. Bijvoorbeeld: probeer eens met jong en oud in de buurt onder kwalitatief hoogwaardige begeleiding vormen van kunst te ontwikkelen. Ik denk dat daar meer mensen mee bereikt zouden worden. Bovendien leren ze er meer van en het raakt ze meer.'

Romeijnders gaf aan dat er in Zaanstad vaak eerst welzijn wordt ingeschakeld en niet de kunstinstellingen. 'De andere kant van sociale cohesie is sociale uitsluiting. De drempel moet laag zijn. Daarom gaan we met een project eerst naar welzijn. Ik denk dat dat ook terecht is. Het boekje van welzijn heet bij ons Cultuurgids. Mensen beginnen met die activiteiten. Vervolgens kunnen ze doorstromen naar de professionelere kunsteducatie-instellingen.'

Vreedzame confrontatie

Huisman: 'Wat betreft de landelijke overheid zou het tot een vreedzame confrontatie tussen de verschillende culturen moeten komen. Is cultuur een sociaal bindmiddel of niet? Zijn sociale cohesie en cultuureducatie onlosmakelijk verbonden voor OCenW?'

Denise van der Burgh, beleidsmedewerker Amateurkunst van de directie kunsten van OCenW in de zaal: 'Het is natuurlijk de bedoeling dat zoveel mogelijk mensen actief of passief met cultuur in aanraking komen. Dat kan leiden tot een grotere sociale cohesie, maar dat is niet meer dan een mooi bijeffect dan dat die relatie instrumenteel direct gelegd wordt.'

Volgens Schipper heeft de provincie dezelfde opvatting. 'De provincie als bestuurslaag is vooral geïnteresseerd in grote problemen als landbouw, water, verkeer en leefbaarheid. Bij welzijn is sociale cohesie een belangrijk onderwerp, maar niet zozeer binnen cultuur. Daarvoor werken we niet integraal genoeg. Als we in de toekomst meer gebiedsgericht of themagericht zouden gaan werken en dus meer thema's, zoals sociale cohesie bij elkaar zouden brengen, zouden we de doelstellingen op een andere manier kunnen koppelen. Maar dan moeten ook de subsidiestructuren anders worden. Nu is het heel lastig om al die dingen aan elkaar te knopen.'

Cultuureducatie als bindmiddel

De scholen, sociaal-cultureel werk en de culturele instellingen kunnen er samen voor zorgen dat de sociale vaardigheden van leerlingen versterkt worden. De cultuureducatie zou dan een bindmiddel kunnen zijn, volgens Huisman. Duivesteijn gaf aan zeker te geloven in cultuur als bindmiddel. 'Wij werken nauw samen met wijkbibliotheek, scholen, club- en buurthuizen, migrantenorganisaties et cetera. Daarvoor hebben we een *outreach-medewerker*. Hij benadert sleutelfiguren uit een gemeenschap en attendeert die op voorstellingen. Achteraf vraagt hij wat ze ervan vonden en of ze nog ideeën hebben voor nieuwe activiteiten. We geloven heel sterk in ontmoeting. We hebben twee zalen en we proberen bewust te kijken hoe je ontmoetingen spontaan kunt organiseren. Dat klinkt tegenstrijdig, maar we programmeren dan bijvoorbeeld in de ene zaal een Marokkaanse activiteit en in de andere een Turkse. De bezoekers komen elkaar vooraf, in de pauze en achteraf tegen. Zo leert men elkaar in een andere omgeving kennen.'

'Maar zou de gemeente Den Haag niet liever hebben dat die mensen naar de schouwburg gaan?' vroeg Huisman zich af. Duivesteijn: 'Als daar een breder aanbod dan in het Volksbuurtmuseum te zien zou zijn, zou ik dat toejuichen. Wij beschouwen onszelf als een intermediair. Wij organiseren nu met andere instellingen een Marokkaans festival waarin alle kunstdisciplines aan bod komen. Dat is met name een instrument om grote instellingen meer te vertellen over Marokkaanse kunstuitingen. Om ervoor te zorgen dat er meer voorstellingen van Marokkaanse origine bij hen te zien zullen zijn, zodat ook deze gesubsidieerde instellingen geld terug gaan brengen naar mensen voor wie het ook bedoeld is.'

Daarin schuilt volgens hem wel het gevaar dat de verkeerde mensen bereikt worden. 'Er staan bij ons voorstellingen geprogrammeerd die uit het RASA-netwerk komen. RASA haalt groepen en muzikanten uit de hele wereld. Mensen met een ruimere blik, die vaak naar het buitenland op vakantie gaan, komen daarop af om weer wat van die cultuur op te snuiven. Daarom hebben we dat outreach ontwikkeld. We moeten ervoor oppassen dat niet de rare situatie gaat ontstaan dat alleen mensen uit goede wijken naar Turkse voorstellingen komen en de Turken uit de buurt niet. Dat gebeurt heel veel in grote kunstinstellingen. We streven naar een gemêleerde bevolking.'

De wijk in

'Dus de centra voor cultuureducatie zouden meer de wijk in moeten gaan, als ze mensen willen bereiken,' concludeerde Huisman. Een vertegenwoordiger van Parnas in Leeuwarden reageerde: 'Wat je in de wijk doet, is anders dan in het centrum. Als je dat wilt, zul je een met een ander aanbod moeten komen. Ik zou er wel iemand voor willen hebben, maar dat kost veel energie. En dat is een probleem, daar worden we niet voor gefinancierd. Terwijl de vraag wel aan het veranderen is. Maar je kunt een docent die prachtige cursussen in de instelling geeft, niet zomaar loslaten in een bepaalde wijk.'

Romeijnders vulde aan: 'Het is lastig om het goed te organiseren. Je moet je van alles afvragen: zijn

de lokalen geschikt, zijn de instrumenten daar, hoe krijg je ze op een goede plek? Dat zal niet voor alle onderdelen goed lukken. We hebben wel de Stichting Kids die een podiumaanbod heeft voor wijken waarvan wij vermoeden dat er weinig mensen wonen die naar het theater gaan. Daarnaast is de brede school in ontwikkeling. Het is de bedoeling dat daar veel meer cultuuraanbod komt.’ Een andere manier is door samenwerking met welzijnsinstellingen. In Utrecht werkt het UCK in buurthuizen samen met Cumulus, een wijkwelzijnsorganisatie. Erens: ‘Door het uitwisselen van ervaring verrijk je de werkwijze op allerlei gebieden. Dat geeft een sneeuwbaaleffect op stedelijk niveau.’ Vlaar: ‘Wat ik heel positief vind, is dat zowel het sociaal-cultureel werk als de kunsteducatie de *drive* hebben om de cultuur zo dicht mogelijk bij mensen te brengen die ze tot nog toe niet bereiken. Maar er gaat ook veel mis. Er zijn veel projecten goedbedoeld gestart die in het honderd zijn gelopen, omdat de overdracht van kennis en kunde niet goed is gedaan. En het zijn vaak eenmalige activiteiten. Nu de c bij sociaal-cultureel werk weer belangrijker wordt, is dat een heel goed landingsplatform voor kunstzinnige vorming. Je moet elkaar daarbij verrijken. Een sociaal-cultureel werker is breed opgeleid, maar is niet gericht op een specifieke vorm van kunstuiting. We hebben wel eens met honderd randgroepjongeren op brommers *Romeo en Julia* opgevoerd in het Goffertpark in Nijmegen. Dat was een eclatant succes. Omdat het heel professioneel geregisseerd werd, ontstond er een groepsproces. Daardoor leerden groepen die bonje met elkaar hadden elkaar kennen. Ze bleken prima met elkaar overweg te kunnen. Voor hen heeft het gewerkt.’

Brede school

Samenwerken met welzijn is een van de manieren om niet alleen cultuureducatie, maar ook sociale cohesie te bevorderen. En welke rol is hierbij weggelegd voor het onderwijs?

Vlaar: ‘Ik ben geen expert op dit terrein. Maar onderwijs en welzijn zijn belangrijke landingspunten. In de brede school heb je ze bij elkaar. Cultuureducatie kan en moet onderdeel zijn van het lessenspakket, het welzijnswerk heeft de kwaliteit in huis om dat waar te maken. Cultuureducatie moet zich realiseren dat ze bij het welzijnswerk met een groep mensen te maken hebben, die ze tot nog toe niet hebben kunnen bereiken.’

Erens gaf een voorbeeld van hoe het in de praktijk kan werken: ‘In Utrecht hebben we een model ontwikkeld om kinderen en tieners in het onderwijs te bereiken. Dat noemen we het ketenaanbod. Alle kinderen, jongeren en tieners in Utrecht komen wel een keer oriënterend in aanraking met kunsteducatie op een laagdrempelige en enthousiasmerende manier. Van daaruit worden er trajecten uitgezet om jongeren steeds verder die kunsteducatie in te trekken. Het einddoel is dat ze zelfstandig leren kiezen, leren samenwerken en ook producten gaan neerzetten. Veel jongeren die nu in het ketenaanbod zitten, gingen echt als ongeleide projectielen het traject in. Een van die jongens is nu zelfs regisseur van jongerentheatergroep Dox.

Ook de anderen hadden voorbeelden van succesvolle projecten. Romeijnders: ‘Er is in Zaanstad een buurthuis met een jongerencentrum waar veel activiteiten worden ontplooid. Daarnaast is er het Muztheater. In samenwerking met het onderwijs worden er jongeren geselecteerd, die weer klasgenoten mee nemen. Uiteindelijk is er een voorstelling in het theater. Op die manier is er samenwerking tussen de cultuureducatie, het Zaantheater en de scholen.’

Duivesteijn: ‘Wij zijn nu bezig met het opzetten van een voorstelling door jongeren. Dox is daarbij een goed voorbeeld. Daarnaast doen we projecten met het Haags Gemeentemuseum en het Johan de Wittcollege. Tot slot ontwikkelen we een cultuurschool. We denken heel erg vanuit het netwerk.’

Maar in de praktijk blijkt de brede school nog niet echt geschikt. Erens: ‘Landelijk blijken de verlengde-schooldagactiviteiten erg moeizaam op gang te komen. Juist omdat de impuls niet binnenschools ligt. Het is vaak niet meer dan een ideetje. Terwijl het juist afhangt van een goede samenwerking binnen de wijk. Anders bloeden dat soort projecten dood. Het is tot nu toe een moeizaam geheel. Het juiste model is nog niet gevonden.’

Paul Vogelesang van Cultuurnetwerk Nederland haakt erop in: 'Het heeft alles met het werkklimaat in culturele instellingen en scholen te maken. Culturele instellingen hebben intern moeite om de juiste docenten te vinden. Hun docenten denken meestal in langerlopende cursussen in plaats van korte oriëntaties, ze denken vanuit hun docentschap en gaan niet uit van de jongeren. En de scholen hebben moeite om met de instellingen samen te werken.'

Klaverjassen

Maar dan besluit iemand in de zaal in te grijpen: 'Ik ben vanmorgen hierheen gekomen met het idee dat er een nieuw thema geboren was. Nu hebben we het weer over aspecten van culturele participatie. Ik zit nog steeds te wachten op het begrip sociale cohesie. Een concrete vraag: wat is de meerwaarde van kunst en cultuur ten opzichte van klaverjassen?'

Romeijnders was de enige die er wat betreft het bereiken van sociale cohesie geen meerwaarde in zag: 'Klaverjassen kan voor de sociale cohesie even belangrijk zijn als voor kunsteducatie. Het zijn activiteiten die mensen aan elkaar binden, er ontstaan netwerken. Cultuureducatie kan ook zo'n netwerk tot stand brengen en (instand)houden, maar een klaverjasbijeenkomst in het buurthuis kan even belangrijk zijn. Het allerbelangrijkste is dat je mensen opspoorst die nog nergens aan mee doen. Die moet je actief zien te bereiken.'

Ab Hofstee was het daar niet mee eens: 'We komen uit allemaal uit de kunsten. Wij vinden het ontzettend belangrijk dat mensen met kunst worden geconfronteerd. Kunst ontroert, daar word je een beter mens van. Wij praten hier vanuit kunsteducatie.'

Duivesteyn: 'Als ik terugdenk aan vroeger, kan ik niet zeggen dat er sprake was van sociale cohesie tijdens het klaverjassen met mijn broers en vader. Cultuureducatie zou sociale cohesie kunnen bevorderen, maar dan moet het op de goede plek plaatsvinden, gegeven worden door de juiste persoon, in een goede omgeving. En het moet kwaliteit hebben. Jonge mensen kunnen dan een voorbeeldfunctie gaan vervullen. Zo ontstaat er misschien sociale cohesie. Het verschil is dat je met cultuur sterke personen in je buurt aanspreekt, terwijl het welzijnswerk juist de mensen benadert die een probleem hebben.'

Schipper: 'Bij cultuur gebeurt er ook daadwerkelijk iets met je, het doet iets met je. Dat is met klaverjassen niet het geval. Stel dat je daar een *open mind* voor andere culturen door krijgt. Dat mensen op een andere manier gaan denken. Dat zal bij klaverjassen niet snel gebeuren.'

Rigault: 'Als je met cultuur bezig bent, leer je nieuwe dingen ontdekken. Er ontstaan *cross-overs*. Dat is positief.'

Erens: 'Kunst en cultuur gaan over culturele verschillen en het individu heen. Er kan een soort chemie ontstaan, waarin mensen zich kunnen ontplooiën. Daaruit kunnen ze weer veel energie en *power* halen om weer andere dingen te organiseren.'

Vlaar vond dat er ook een belangrijke overeenkomst is tussen sociale cohesie en kunst en cultuur: 'Wat ze met elkaar gemeen hebben, is dat je wordt uitgedaagd om je nek uit te steken. Om over je grenzen heen te gaan. Het laat je nieuwe dingen in jezelf ontdekken. Er gebeurt hetzelfde met je.'

Mager

Een eenduidig en eenvoudig antwoord bleek er al met al niet te zijn. Ook het begrip sociale cohesie is nog niet uitgekristalliseerd. Ook Piet Hagenaars, die het debat afsloot, vond het uiteindelijke antwoord mager. 'Cultuur en kunst hebben een eigen taal die vaak veelzeggender is dan klaverjassen. Er is makkelijker een brug te slaan tussen verschillende culturen in de huidige pluriforme samenleving. Ik nodig u uit om de discussie op de site van Cultuurnetwerk* voort te zetten.'

* www.cultuurnetwerk.nl

Colofon

Sociale cohesie en cultuureducatie. Verslag debat dinsdag 19 juni 2001 is een uitgave van Cultuurnetwerk Nederland.

Verslag paneldiscussie
Maaïke Severijnen

Opmaak
Frank Pekaar, Utrecht

Druk
Anraad Print BV

Productie
Cultuurnetwerk Nederland

Cultuurnetwerk Nederland
Ganzenmarkt 6
Postbus 61
3500 AB Utrecht
Telefoon 030-236 12 00
Fax 030-236 12 90
E-mail info@cultuurnetwerk.nl
Internet www.cultuurnetwerk.nl